

[કીર્તન કુચુમ્બકર બા. ૨ પાન નં. ૨ કીર્તન નં. ૪]

મહા સુદ પાંચમથી વસંત-ખેલનો પ્રારંભ થાય. રાજલોગનાં દર્શનમાં શ્રી...ને ચંદન, ચેવા, ગુલાલ, અળીરના સૂક્ષ્મ ખેલ થાય. મહા સુદ પંચમી સુધી દસ દિવસ ખેલ સમયે શ્રીગુસાંઈજી કૃત નીચેની અષ્ટપદી 'વસંત' રાગમાં ગવાય છે.

શ્રીગુસાંઈજીએ 'સુંગારસમંદન' અથવા રચના કરી છે. આ અથવા ત્રણ પ્રકરણ છે. (૧) રસસર્વસ્વ. કુમારિકા ગોપીજનોના કાલ્યાણની વ્રત અને સ્મરણનું આમાં નિરૂપણ છે. (૨) દાનલીલા. શ્રીચંદ્રાવલીજી આદિ શ્રુતિરૂપા ગોપીજનો પાસેથી દાનના મિત્રે કરેલ પ્રભુના લીલા-વિલાસનું આમાં નિરૂપણ છે. (૩) ઉલ્લાસ. આ પ્રકરણમાં દશ ઉલ્લાસ છે. તેમાં શ્રીરાધિકાજીના વિપ્રયોગ અને પ્રભુ સાથેના સયોગ-વિલાસનું નિરૂપણ છે.

આ દશ 'ઉલ્લાસ' પૈકીના પ્રથમ 'ઉલ્લાસ'માં આ અષ્ટપદીની રચના છે.

પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે : એક દિવસ બે મળ-રત્ના મળગનાઓ શ્રીચમુનાજીના પુલિન પરની એક નિકુજમાં લેગાં થઈ ગયાં. બંને સખીઓ પોતાની પ્રાણ-પ્રિયતમની રસભરી લીલાઓનું સ્મરણ-કીર્તન કરવા લાગ્યાં.

એક સખી પૂછે છે : બહુન! આપણાં સ્વામિની શ્રીરાધિકાજીનું પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણ સાથે પ્રથમ મિલન થયું તે પ્રસંગ અને કહે.

બીજી સખીએ મંત્રમાં શ્રીસ્વામિનીજીનું અતિ પ્રેમથી મંગલ સ્મરણ કર્યું. સ્મરણ થતાં તેના

અંગ-અંગ રોમાંચિત થયાં. વિશાળ નેત્રોમાં અશ્રુ ઉભરાયાં. લીલા-રસ-સાગર હૃદયેથી છલકાઈ હોઠેથી વહેવા લાગ્યાં.

તેણે કહ્યું : સખી! સૌ પ્રથમ એક દિવસ શ્રીરાધિકાજી સેખીઓ સાથે બરસાનાથી વૃંદાવન પધાર્યાં હતાં. વૃંદાવનમાં શ્રીચમુના-તટ, મુર ગાતિ રાજયામણ વાતાવરણ હતું. ત્યાં તેમણે શ્રીશ્યામ-સુંદરને અનેક મળગનાઓનાં વૃંદોથી વીંટળાયેલાં નિહાળ્યાં.

શ્રીચુગલ સ્વરૂપોએ પરસ્પરને નીરખ્યાં. ચાર નેત્રો એક થયાં. નેત્રોમાંથી પ્રેમનો ધોધ પ્રગટયો. રોમ-રોમ ખડાં થઈ ગયાં. પરસ્પરનાં નેત્ર-કટાક્ષોથી પરસ્પરનાં હૃદય વીંધાઈ ગયાં.

આમ લાંબા સમય સુધી ઠાડાં રહેવાથી શ્રીરાધિકાજી શ્રમિત થયાં. લાવવિવશ બની લલિતાજી સાથે બીજી નિકુજમાં પધાર્યાં, ત્યાં દીન બની, પ્રિયતમના ધ્યાનમાં લીન બની, લલિતાજીને પોતાના મનોલાવ જણાવ્યા.

ચતુર લલિતાજી પ્રિયાજીને, શ્યામસુંદરવિહાર કરતા હતા, ત્યાં નજીકની એક નિકુજમાં પધારવાી ગયાં. તદ્દન નજીકથી, બલરખમાંથી પ્રિયાજીને પ્રભુતા લીલા-વિલાસની ઝાંખી કરાવતાં, લલિતાજીએ શ્રીમળરાજકુંવરના એ વિલાસનું જે ગાન કર્યું તે આ અષ્ટપદી.

પ્રિયાજી નિરખે છે અને લલિતાજી ગાય છે.

આપણે આ અષ્ટપદીનો અર્થ અને ભાવ વિચારીએ.

આ અષ્ટપદી સંસ્કૃતમાં છે. તેમાં નવ પદ (શ્લોક) છે. પ્રભુએ નવ પ્રકારના ભાવવાણાં

મળબકતો સાથે અહીં લીલા-વિહાર કર્યો છે. મુખ્ય મળબકતો નિશુલ્ક ભાવવાણાં છે. તેમનાં સ્વામિની શ્રીરાધિકાજી છે. તેઓ આ વિહારમાં સંમિલિત નથી. આ વિહાર સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ-ભાવ-પ્રધાન મળબકતો સાથેનો છે.

પદ : ૧

હરિરિહ મળયુવતીશતસંગે
વિલસતિ કરિણીગણાવૃતવારણુવર
ઠવ રતિપતિ માન ભંગે. ૧

પદાનુવાદ (ગુજરાતી)
હરિ અહીં મળયુવતીશતસંગે,
વિલસે કરિણી-ગણુમાં નવ ગળ-વર
રતિપતિ માન ભંગે. ૧

(મળલાવા)

મળમે વિહરત નંદલાલા,
કોટિક મન્મથ માન લલવત,
સંગ લિયે મળખાલા,
કરિણી-મૂથ મહામસ્ત હસ્તી,
કરત વિહાર રસાલા,
મદભર નયન વિશાલા,
મળમે વિહરત નંદલાલા. (૧)

અર્થ - રતિપતિમાનભંગે - રતિ-પતિ = કામદેવ = કામદેવનું અભિમાન. નોઠનાંરોં એવાં હે શ્રીરાધિકા - હિહ = અહીં - હરિ = શ્રીહરિ - મળયુવતી શતસંગે = એકડો મળયુવતીઓનાં સંગમાં - કરિણીગણાવૃત-વારણુવર = હાથિણીઓનાં ટોળાથી વીંટળાયેલ ગળરાજ - ઠવ = ની જેમ - વિલસતિ = વિલાસ કરે છે. (૧)

ભાવાર્થ : રતિ અને કામદેવના મહેતુ મેંદન કરે તેવી હે શ્રીરાધિકા જે, અહીં - કોટિક - કામને લલવે તેવી એકડો મળયુવતીઓ સાથે શ્રીહરિવર વિલસી રહ્યાં છે - કીડાં કરે છે. બણે કોઈ મદોન-મૂત ગળરાજ હાથિણીઓના ટોળાથી વીંટળાઈ, મસ્ત બની વિહાર ન કરતો હોય! (૧)

વિવેચન : શ્રીશ્યામિનીજીને 'રતિપતિમાન-લગે' એવું સંબોધન કર્યું. કારણ કે હે પ્યારીજી, તમે તમારી સુંદરતાથી રતિ અને કામદેવના મહત્ત્વ ખંડન કર્યું છે, તેમ કોટિકંઠપંચલાવણ્ય શ્રીશ્યામસુંદરના માનનું પણ તમે ખંડન કરશો. માટે અત્યારે આપ આ ક્ષણના વિચોગથી અચિત ન થાવ, તેમ સૂચવ્યું છે.

ખીજું કારણ આ પણ છે : રતિને ગર્વ છે કે મારા અને મારા પતિ જેવી સુંદરતા કોઈનામાં નથી. અહીં પધારેલાં સેકડો મજબૂતી અને મજેશે રતિના આ ગર્વનું ખંડન કર્યું છે. રતિપતિ કામદેવને પણ ગર્વ હોતા કે શિવજી જેવા મહાન યોગીને પણ મેં કામવિવશ કરી દીધા. પ્રભુએ અહીં આટલાં બધાં મજબૂતતા સાથે રમણ કર્યું, પણ પોતે અચ્યુત રહીને, કામદેવનો ગર્વ ઓગાળી નાંખ્યો; માટે 'રતિપતિમાનલગે.'

અહીં શ્રીશ્યામસુંદર માટે 'હુરિ' શબ્દ વાપર્યો હુરિ એટલે હુરણ કરનાર. પ્રભુએ વિહારમાં સંમિલિત મજબૂતો અને વિહાર નિરખતા શ્રીરાધિકાણના મનનું હુરણ કરી, પોતાનામાં જોડ્યું છે.

'હુરિ' શબ્દનો ખીજો અર્થ છે હાથી. પ્રભુને અહીં ગજરાજ સાથે સરખાવ્યો છે, માટે અપની અલૌકિક ગજરાજ પ્રકૃતિનું સૂચન 'હુરિ' શબ્દથી થાય છે.

પ્રભુની કીડાને હાથીની કીડા સાથે કેમ સરખાવી? રસશાસ્ત્રમાં ઉત્તમ રમણ માટે હાથીનું દર્દાંત આપવામાં આવે છે. રતિસુખનો સર્વોત્તમ આનંદ હાથી જ માણી શકે છે અને એક સમયે અનેક હાથીઓને તે આનંદથી સંતુષ્ટ કરી શકે છે. ખીજા હાથીને ત્યાં પ્રવેશ મળતા નથી. તેવી હીતે એક સમયે અનેક મજબૂતોને પ્રભુ રસદાન કરે છે ત્યાં ખીજા કોઈ પુરુષનો પ્રવેશ નથી.

આમ, આ પ્રથમ પદમાં પ્રભુના મજબૂતો સાથેના સમૂહ-વિલાસનું નિરૂપણ થયું.

હવેના પ્રત્યેક પદમાં વિવિધ ભાવવાળાં પ્રત્યેક મજબૂત સાથેના અલગ અલગ વિલાસનાં દર્શન અને ગાન છે. (૧)

પદ : ૨

વિભ્રમ સંભ્રમ લોલવિલોચન
સુચિત સચિત ભાવમ્,
કાપિ દગચલ કુવલયનિકરે

અંચતિ તઃ કલરાવમ્. ૨

પદ્યાનુવાદ : (ગુજરાતી)
ભ્રમિત વિલાસે, ચંચલ નયને,
સૂચવતા ખડું ભાવ,
કોઈક નેત્રકટાક્ષ-કમળથી,
પૂજે પિયુ કલરાવ. ૨
(મજબૂતો)

રસ-વિલાસમે લોલ-લોચનમે,
પ્રકટત ભાવ રસાભા;

કાપિ-ત્રિય-નેત્ર-કટાક્ષ-કમલમે,
પૂજત શ્યામ તમાલા,

અંતરમે આનંદ અપારા,
મૂળને વિહરતું જલાલા. ૨

અન્યથાથ : વિભ્રમ સંભ્રમ = ત્વરાથી કરતાં કરતાં (વિહરતાં) લોલવિલોચન = ચંચળ નયનો, સુચિત = સૂચવે છે, સચિત ભાવમ્ = મનના ભાવો, તઃ = તેનો, કલરાવમ્ = કલરવ (મધુર વચનો), કાપિ = કોઈક, દગચલ = નેત્રકટાક્ષો, કુવલયનિકરે = કમળો વડે, અંચતિ = પૂજા કરે છે. (૨)

ભાવાર્થ : પ્રિયતમ ત્વરાથી મજબૂતોઓના મૂલ્યમાં ધૂમી રહ્યા છે. ધૂમતાં ધૂમતાં ક્યારેક જાણે પ્રભુનીયુ જોઈને શરમાઈ કાઠ્ય છે, ક્યારેક મજબૂતોઓની સામે ગુસ્સે છે. તેમને રસદાન કરવાના પોતાના મનમાં સચિત કરેલા ભાવોને પ્રભુ ક્યારેક નેત્રો દ્વારા અને ક્યારેક જ્વાલિ દ્વારા ચવે છે. આવા પ્રાણનાથને કોઈક ઓપી પોતાના

નેત્રકટાક્ષથી નિરખી રહી છે. જાણે પોતાનાં નયન રૂપી કમળો વડે પ્રભુનું પૂજન ન કરતી હોય!

વિવેચન : 'કલરાવમ્' પદ દ્વારા વેણુનાહનું પણ સૂચન છે. રસલીલામાં વેણુનાહ અને મધુર વચન કામદેવનાં ઉદ્દેશોધક છે. "અમ્" ધાતુ પૂજના અર્થમાં વપરાય છે. મજબૂત નેત્ર-કમળથી પ્રભુની પૂજા કરે છે, એટલે પોતાના નેત્ર-કમળના કટાક્ષથી પ્રભુને મોહિત કરી રસવશ કરે છે. ત્વરિત વિહાર, નેત્ર-કટાક્ષ, મધુર વચનો અને વેણુનાહ દ્વારા રસનો ઉદ્દેશોધ-પ્રાકટ્ય થયો છે.

આ કીડાવિહાર 'સાત્ત્વિક - સાત્ત્વિક' મજબૂતો સાથેના જણાય છે. પૂજન એ સાત્ત્વિક ભક્તોનો સ્વભાવ-ધર્મ છે. કમળ સાત્ત્વિકોમાં પણ સાત્ત્વિક છે. તેથી કમળ દ્વારા પૂજન 'સાત્ત્વિક-સાત્ત્વિક' મજબૂતોનું સૂચન કરે છે, જેઓ પ્રભુના નેત્રકટાક્ષો દ્વારા જ રસવશ થઈ ગયાં છે. (૨)

સ્મિતરુચિ રુચિરતરાનનકમલ-
મુદીક્ષ્ય હરેરતિકંદમ્,
ચુંબતિ કાપિ નિતંબવતી
કરતલધૃત ચિયુકમમંદમ્. ૩

પદ્યાનુવાદ : (ગુજરાતી)

સ્મિત રુચિએ હરિનું સુંદર
મુખ-કમલ જેવું મુખ-કંદ,
ચુંબે કોઈ નિતંબવતી,
કર પર અહીં ચિયુક અમંદ. ૩
(મજબાબા)

મધુર મધુર મુસકત મોહન-મુખ
નિરખત ઇક મજબાબા,
ભારી નિતંબવતી ગાંડી દોડી,
ચુંબત મિયકે ગાલા,
પિખત પિયૂષકે ખાલા,
મજમે વિહરત નંદલાલા. ૩

અન્વયાર્થ : હરે : = હરિના, અતિકંદમ્ =
પૂખ સુંદર; સ્મિત રુચિરુચિરતર = મધુર

સ્મિતથી વધુ સુંદર, આનન કમલમ્ = મુખ
કમળને, ઉદીક્ષ્ય=જોઈને, કાપિ નિતંબવતી=
કોઈ એક નિતંબવતી, કરતલ ધૃત = હથેળીમાં
ધારણ કરીને, ચિયુકમ્ = હડપચીને, અમંદમ્=
આતુરતાપૂર્વક (દીર્ઘ સમય સુધી), ચુંબતિ =
ચુંબન કરે છે. (૩)

સંસ્કાર્થ : અલૌકિક રતિરસને પ્રકટ કરતું
શ્રીહરિવરતું સુંદર વદનકમળ મંદ સ્મિતથી
સવિશેષ મનોહર જણાય છે. આવા અદ્ભુત
મુખારવિદને નિરખતાં કોઈક સુંદર નિતંબોવાળી
ગોપિકા, સંયમ શુભાવીને પ્રભુના શ્રીમુખની
હડપચીને પકડીને બળપૂર્વક, ઉચ્ચ સ્વરે
સિસકારા કરતી, દીર્ઘ સમય સુધી એ મુખારવિદને
ચુંબે છે. (પ્રભુના અધરામૃતનું પાન કરે છે.) (૩)

વિવેચન : પ્રભુનું મુખારવિદ સહજ સુંદર
છે. પણ અત્યારે અલૌકિક રતિરસનો આનંદ મુખ
પર વિલસે છે. તેથી પ્રભુ મંદ સ્મિત કરે છે.
ત્યારે આપતું મુખારવિદ વિશેષ શોભાયમાન
જણાય છે. તે દ્વારા પ્રભુ ગોપિકાનું મન હરે છે
માટે અહીં "હરિ" પદ છે.

જેની કદિની નીચેની જઘાને પૃષ્ઠ ભાગ
અતિ સુંદર હોય તેને "નિતંબવતી" કહે છે.
"નિતંબવતી" પદ સાત્વિક ધર્મનો સૂચક છે,
જ્યારે ચુંબન રાજસ ધર્મ છે. તેથી આ મજબાબકત
સાત્વિક-રાજસ ભક્ત છે. (૩)

ઉદ્ભટ ભાવવિભાવિત આપલ
મોહન નિધુવનશાલી,
રમયતિ કામપિ પીનઘનસ્તન
વિલુલિત નવવનમાલી. ૪

પદ્યાનુવાદ : (ગુજરાતી)

ઉત્કટ ભાવ પ્રકાશિત આપલ
મોહન નિધુવનશાલી,
રમતા કો પીનઘનસ્તન
વિલુલિત નવવનમાલી. ૪
(મજબાબા)

સુરત-સમરમે શૂર : શિરોમણિ,
મનહર મોહન લાલા, ૧
વિહરત મજબાબાસો ઝુક ઝુકકે,
ઘન : સ્તનપે વનમાલા,
અચલ ભયે અંગ રસાલા,
મજમે વિહરત નંદલાલા.

અન્વયાર્થ : નિધુવનશાલી મોહન =
નિધુવન (નિધિવન) ને શોભિત કરનારા મોહન,
ઉદ્ભટ ભાવ વિભાવિત = ઉત્કટ ભાવથી
વિભાવિત, આપલ = અપણ, રમયતિ = રમણ
કરે છે, કામપિ = કોઈકના, પીનઘનસ્તન =
પ્રગાઠ સ્તનો પર, નવવનમાલી = નવીન
વનમાલા, વિલુલિત = વિલસે છે. (જૂલે છે) (૪)

ભાવાર્થ : નિધિવનને અલંકૃત કરતાં મહન-
મોહન પ્રભુમાં, રસદાન કરવાના ભાવે ઉત્કટ બનતાં,
તે માટે આપ અપણ બન્યા છે. કોઈક પ્રગાઠ
સ્તનોવાળાં ગોપિકાને આપ નમાવી, નિજ અંગને
આદોલિત કરી, તે ગોપિકા પર આપ ઝૂકે છે,
ત્યારે આપના કંઠમાં ખિરાજતી નિતૂતન વનમાળા,
તે ગોપિકાનાં કંઠથી, પ્રગાઠ ઉરોજ-યુગલ પર
ઝૂલે છે. (૪)

વિવેચન : જોમ રસદાન માટે પ્રભુમાં ભાવ
ઉત્કટ બન્યા છે, તેથી રતિરસ આણુવા
ગોપિકાઓના હૃદયમાં અણુ ઉત્કટ ભાવની ભરતી
થવાથી, તેથી પ્રભુ અતિ અપણજાણી પ્રભુ
સાથે રમણ કરે છે. પરંપરનાં મજબાબાની ઉત્કટ
ભરતી થવાનાં, રમણ કરતીને પ્રભુની વનમાલા
તેમના ઉરોજ પર ઝૂલે છે, પ્રભુ અણુ તેમના પર
ઝૂકી રસદાન કરે છે.

પ્રભુને અલુકલ રમણ કરવું તે સાત્વિક ધર્મ
છે. જ્યારે ભાવની ઉત્કટતા હોય ત્યારે રાજસ ધર્મ
છે. તેથી આ ગોપિકા સાત્વિક-રાજસ છે. તેમના
સુખદાનાર્થે મણુવું રમણ છે.

નિજ પરિરંભકૃતે કૃતુકે સહાસમ્, હરિ સવિલાસમ્,
કામપિ કોપિ ખલાદકરેદક્રે કૃતુકેન સહાસમ્, ૫

પદ્યાનુવાદ : (શુભરાતી)

નિજ પરિરંભકૃતે કરવે સત્વર,
નિરખી હરિ સવિલાસ,
કોક કોઈને બળથી
આગળ કરે કૌતુકે સહાસ. ૫

(વ્રજભાષા)

નિરખત નાથ નિકટ નિજ આવત,
આલિંગનકો રસાલા,
કર હઈ ઓર કાહુકો બિચરે,
ચકરી મદનેકી બલા,
હસીને જાસખડી ત્રિજખાલા,
વ્રજમે વિહરત નંદલાલા. ૫

અન્વયાર્થ : સવિલાસમ્ = ક્રીડા-વિલાસ કરતા, હરિ = હરિને, નિજ પરિરંભકૃતે = પોતાને આલિંગન આપવા માટે, કૃતુકૃતમ્ = અડપથી આવતા, આલિંગીકૃત = જોઈને, કોપિ = કોઈકે ગોપીએ, કામપિ = ખીલુ ગોપીને-કૃતુકેન, કૌતુક કરવા માટે, ખલાદ = બળપૂર્વક, અક્રે = આગળ, અકરોત્ = કરી, સહાસમ્ = હાસ્યપૂર્વક.

ભાવાર્થ : ખીલુ એક ગોપિકા જુઓ છે કે વિલાસવશ પ્રિયતમ પોતાને આલિંગન આપવા રસમાં ઝૂમતા અડપથી તેની સામે આવી રહ્યા છે, ત્યારે તે કૌતુકવર્તી ગોપિકા હસતા હસતા પોતાની પાસે બિચલી ખીલુ એક ગોપિકાને પોતાની આગળ પ્રભુની સામે જાલી કરી દે છે.

વિવેચન : પ્રથમ નજરે આ લીલા હાસીની જણાય છે. પણ તેમાં પુષ્ટિમાર્ગનો ખૂબ જોશો ભાવ રહેલો છે. આપણે સામાન્ય રીતે પ્રભુનાં દર્શન અને સેવામાં ખીલુને પાછળ રાખી, પોતે આગળ જવાનો આગ્રહ રાખીએ છીએ. આ કામભાવ છે. તે બિતરતી હકાને છે. પોતે પાછળ રહી, ખીલુને આગળ કરી લાભ લેવા દેવા એ સર્વાત્મભાવ છે. તે ઉત્તમ ક્ષિપ્તિ છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વાત્મભાવની વિશેષતા છે. આ

ગોપિકા પોતે પ્રભુનું આલિંગન ન માણતાં, ખીલુને લાભ કરી આપી આપે સર્વાત્મભાવ ખતાવે છે.

આ કૌતુકથી ગોપિકા હસી, તેમ પ્રભુ પણ પ્રસન્ન થઈ હસ્યા.

આ પદમાં જે ગોપિકાઓ સાથે લીલા-વિલાસ છે, ખીલુ ગોપિકાને આગળ કરી, પોતે પાછળ હટનાર ગોપિકા 'રાજસ-રાજસ' છે. આમ કરવાથી તે ગોપિકાનો પોતાનો રસ અધિક પુષ્ટ થયો છે.

સન્નુપ આવેલ જે ગોપિકાને પ્રભુએ આલિંગન આપ્યું, તે ગોપિકા 'રાજસ-સાત્વિક' છે. તેમણે સ્વયં પોતાના સુખ માટે ખનોરથ કર્યો નથી. (૫)

પદ : ૬

કામપિ નીવિખંધ વિમોકસસંબ્રમલલિજતનયનામ્,
રમતે સંપ્રતિ સુસુખિ ખલાદપિ
કરતલધૃતનિજવસનામ્. ૬

પદ્યાનુવાદ : (શુભરાતી)

કોઈકે નીવિ-ખંધ વિમોચન,
સંબ્રમ લલિજત નયનો,
રમતાં હમણાં સુસુખિ! હઠ થકી,
કરથી ધરી નિજ વસનો. ૫

(વ્રજભાષા)

નીવી-ખંધ છોડાવતે છલસો,
લલિજત નેત્ર વિશાલા,
રમત રમણ રમણી સંગ ખલસો,
કર ધરે વસન રસાલા,
બઈ રસખસ થઈ વ્રજખાલા,
વ્રજમે વિહરત નંદલાલા.

અન્વયાર્થ : કામપિ = કોઈકે ગોપીની નીવીખંધ વિમોકસ = નીવીખંધ છોડાવતાં સંબ્રમલલિજત નયનામ્ = સંબ્રમથી લલિજત નયનોવાળી સુસુખિ = હે સુંદરી સંપ્રતિ = અત્યારે નિજવસનામ્ = પોતાનાં વસ્ત્રોને કરતલધૃત કહુથથી પ્રક્રી કરાવે તે રમણ કરે છે. (૬)

ભાવાર્થ : હે સુસુખિ રાધે! જુઓ, રસ-ક્રીડામાં ઉન્મત્ત બનેલા પ્રિયતમ પેલી વ્રજખાણાના નીવીખંધને છોડવા તત્પર થયા છે, ત્યારે તે સુંદરી શું કરવું અને શું ન કરવું તેવા સંબ્રમથી નયનોમાં લલ્લ આણી, પોતાનાં વસ્ત્રોને પોતાના હસ્તથી પકડી રાખે છે. સરકવા દેતાં નથી. આવી ગોપિકાને શ્રીરસેશ બળપૂર્વક રમણ-રસદાન કરી રહ્યા છે. (૬)

વિવેચન : આ પ્રસંગમાં એ સિદ્ધાંત ખતાવ્યો કે જ્યારે ભક્ત ભગવદ્દસખથી બાબલમાં લોકવેદની લલ્લ-કાનિને વશ થઈ સંકોચ અનુભવે છે, ત્યારે ભગવાન બળપૂર્વક એ ભક્તનો સર્વ સંકોચ દૂર કરાવી, તેને અલૌકિકમાં પ્રવૃત્ત કરી, રસદાન કરે છે.

આ ગોપીગતા 'રાજસ-તામસ' છે. નેત્રમાં લલ્લ એ 'રાજસ' ધર્મ છે અને હઠ કરવી એ 'તામસ' ધર્મ છે.

પ્રિયપરિરંભ વિપુલ પુલકાવલી દ્વિગુણિત-સુભગશરીરા,
ઉદ્ગાયતિ સપ્ત કાપિ સમ હરિણા રતિરણુધીરા. ૭

પદાનુવાદ : (ગુજરાતી)

પ્રિય આલિંગન વિપુલ પુલક
ધર દ્વિગુણિત સુભગ શરીરા,
ગાય કેઈ સપ્તી હરિવર સંગે
રતિ રસમય રણુધીરા. (૭)
(મજબાબા)

પિયકે મિલનસોં ભયો પુલકિત તન,
વિકસત અંગ રસાલા,
પિય સંગ ગાવત ઊથે સુરસોં,
રતિ-રસ આતુરે ખાલા,
લિપટ રહી શ્યામ તમાલા,
મજબે વિહરત નંદલાલા,
અન્વયાર્થ : પ્રિયપરિરંભ = પ્રિયતમને
આલિંગવાથી વિપુલ પુલકાવલી = જેમની

સમગ્ર શોભાવલી શોભાચિત થઈ છે. દ્વિગુણિત-
સુભગશરીરા = જેમનું સુંદર શરીર સુપુષ્ટ બન્યું
છે, રતિરણુધીરા = જે સુરત-સંગ્રામમાં ધીર છે.
કાપિ = તેવી કેઈકે ગોપી હરિણા સમ =
હરિની સાથે ઉદ્ગાયતિ = ઊંચા સ્વરે ગાન
કરે છે. (૭)

ભાવાર્થ : હો સપ્તી, તમે જુઓ! સુરત-
સંગ્રામમાં ધીર-એવી પેલી મજબાબા પ્રાણેશને સામે
જઈ આલિંગન આપતાં અત્યંત શોભાચિત થઈ છે.
તેનું સુભગ શરીર હર્ષથી સુપુષ્ટ બની ગયું છે.
તે રતિ-રણુમાં ધીર બની, મજબૂતી, પ્રિયતમ સાથે
સ્વર મિલાવી ઉચ્ચ સ્વરે અધુર ગાન કરે છે. (૭)

વિવેચન : ગુણિતરસપાનથી અંગ અલોકિક
બની સુપુષ્ટ બને છે. તેનું નામ જ 'તનુનવલ'.
પ્રભુના અંગસંગથી ભકતનાં શોભા શોભ પ્રકુલિત
થાય. ત્યારે હૃદયને દિવ્ય રસ લીલાગાન રૂપે
બહાર પ્રકટે. ભકતના રસાવેશથી ભગવાન પણ
રસાવિષ્ટ બને. ઉભય મળ્યાં રસપોષક ગાન કરે.

વિષયરસ કરતાં ભગવદ્-રસ વિલક્ષણ છે,
ભગવદ્-રસ આત્મ-લોચ્ય છે. તે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી
એક સાથે મળાય છે.

પ્રભુ આપણા શોભા-શોભામો વ્યાપ્ત થાય તે
પરિરંભ તેનો અનુભવ ઉત્કટ વિરહાવસ્થામાં
થાય. પ્રભુના આ વિષયોગ-ધર્મી સ્વરૂપ છે. જે
વિરહને સહે તે આ સુખને પામે.

આ ગોષાંગના 'તામસ-સાત્વિક' છે. રતિ-
સંગ્રામ 'તામસ' ધર્મ છે. ગાન 'સાત્વિક'
ધર્મ છે. (૭)

વિભ્રમ સંજ્ઞમ ગલદંચલ...
અહનચિત્તમ ગમુદારમ...
વિસ્મયપૂર્વક સસ્મિતમનસા...
નિરખે નિરખે નિરખે નિરખે...
વિકાર સહિત...
વિકાર સહિત...
વિકાર સહિત...
વિકાર સહિત...

પદાનુવાદ : (ગુજરાતી)

રમતાં સંજ્ઞમથી સરતાં પદ,
અહન લિપ્ત ઉદાર,
નિરખે સ્મિતમય વિસ્મિત મનથી,
પિયુ એ વપુ સવિકાર. ૮
(મજબાબા)

વિલસત સંજ્ઞમસોં, પદ સરકત
અચરજ હોત અપારા,
અતુર પ્રિતમ, વાકો અહનચચિત
નિરખત અંગ ઉદાર,
નયન હોઉ વહુત વિકાર,
મજબે વિહરત નંદલાલા.

અન્વયાર્થ : વિભ્રમ સંજ્ઞમ = ઉતાવળમાં,
ગલદંચલ = પાલવ સરકે છે, અહનચચિત =
અહનથી લેખાયલ, અંગમુદારમ = સુંદર અંગ,
વિસ્મયપૂર્વક સસ્મિતમનસા = વિસ્મયપૂર્વક, સવિકારમ્ =
વિકાર સહિત, સસ્મિતમનસા = સ્મિતપૂર્વક,
નિરખે = નિરખે છે. (૮)

ભાવાર્થ : આ પદનો ભાવાર્થ શ્રીમજેશ
અને મજબાબાના ઉભયના અર્થમાં ઘટાવી શકાય.

ઉતાવળમાં કેઈ સુનયના ગોપિકાનો પાલવ
વંદસ્થળ પરથી સરકી જતાં, તેના અહનથી
લેખાયેલ સુખદ, વિશાળ ઉદોભને, શ્રીશ્યામસુંદર
વિસ્મય અને વિકાર સહ, આસક્તિપૂર્વક-સસ્મિત
મનને નિરખે છે.

લીલાવિહારની સ્વરિતતાથી શ્યામસુંદરના
પીતાબરનો છેડો હૃદયપ્રદેશ પરથી ખસી જતાં,
વિશાળ સુંદર હૃદયપ્રદેશને સુનયના ગોપિકા
વિસ્મય અને વિકાર સહિત સ્મિતપૂર્વક
નિરખે છે. (૮)

વિવેચન : ગોપિકાની દષ્ટિમાં વિકાર શાને ?
પ્રભુ ગોષાંગવાઓવા સમૂહમાં ક્રીડા કરી રહ્યા છે,
તેથી આ ગોપિકાને મનમાં ઊંચા સ્વેકાંત નથી મળ્યું
તેથી દષ્ટિમાં ઘોષાંગના વિકાર છે અને મંદ સુસ્થાન
પણ છે. આદેશમાં ભકત તેમને સુખને પામે.

અહનચચિત શ્રીમંગના વર્ણનથી વસંતખેલવું
પણ સૂચન છે. (૮)

ચલતિ કયાપિ સમ સકરગ્રહ
મલસતર સવિલાસમ્.
રાધે તવ પૂરયતુ મનોરથ
હુદિતમિદં હરિરાસમ્. ૯

પદ્યાનુવાદ : (શુજરાતી)

કોઈ સંગે કરે ગ્રહીને ચાલે,
અલસ લયો સવિલાસ,
રાધે તવ પૂરે જ મનોરથ,
પ્રકટિત આ હરિ-રાસ. ૯
(નજલાયા)
ચતુરા કે સંગ ચલત વર-વિકુલ,
કર ગ્રહિ ગજગતિ ચાલા,
પ્રિય "મજરત" કે પરમ રસીલે,
વિલાસત મદન ગોપાલા,
લિયે સંગ મજકી ખાલા,
મજમે વિહરત નહલાલા.

અન્વયાર્થ : અલસતર = આળસયુક્ત,
સવિલાસમ્ = વિલાસવશ, કયાપિ = કોઈકનો,
સકરગ્રહમ્ = હસ્ત પકડીને, સમ = સાથે,
ચલતિ = ચાલે છે, રાધે = હે રાધે, હિદં =
આ, હરિ-રાસમ્ = શ્રીહરિની શસકીડાને,
હુદિત = બોધને, તવ = તારા, મનોરથમ્ =
મનોરથ, પૂરયતુ = પૂર્ણ થાઓ. (૯)

ભાવાર્થ : લીલા-વિહારથી રસવશ બનતાં
આલસયુક્ત અગવાળા પ્રાણેશ વિલાસવશ, કોઈક
મજગનાનો હસ્ત પકડીને તેની સાથે ચાલી રહ્યા
છે. નિકુજમાં રસહાનાર્થ પધારી રહ્યા છે.

હે રાધે ! શ્રીહરિવરની આ પ્રકટિત રાસ-
કીડાનાં હર્શન કરીને, તારા મનના મનોરથો પૂર્ણ
થાઓ. (૯)

વિવેચન : સકર ગ્રહમ્ = હથિ પકડીને

હથિ પકડવો એટલે લમ કરવું. ખીજો અર્થ છે
સંપૂર્ણ આશ્રય આપી, તેનું કાર્ય સિદ્ધ કરી
આપવું. જેમ લગ્ન દ્વારા જીવનભરનો સંગઘ
બંધાયે, તેમ ભગવાન અને ભક્તનો આ સંગઘ
કષ્ટિક નથી-નિત્યનો છે, જન્મજન્માંતરનો છે.
પ્રભુ પોતાના નિજજનોત્ત્વ સ્વયં પાણિ-ગ્રહણ
કરીને એમને નિજલીલાનું સુખ આપવા લાઇ જાય
છે, એ ભાવ છે.

આ મજગના લીલા-વિહારથી અતિ શ્રમિત
આને શિથિલ થયેલા પ્રભુના પરિશ્રમનો વિચાર ન
કરતાં, તેમનો શ્રીહસ્ત પકડી, સર્વની વચ્ચેથી
તેમને અલગ નિકુજમાં પધારાવી જાય છે. માટે
આ ભક્ત 'તામસ-તામસ' છે.

આમ શ્રીલલિતાજીએ શ્રીરાધાજીને શ્રીરસેશના
લીલા-વિલાસનાં હર્શન કરાવી, તેનું ગાન કર્યું.
શ્રીરસેશના આ લીલા-વિલાસને નિરખી વિપ્રયોગના
અગ્નિથી પીડિત શ્રીરાધાજીને લલિતાજી વિનંતિ
કરે છે: તમારી સંમતિથી જ પ્રભુ સર્વ મૂર્ત ગના-
ઓને સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરાવે છે, તેમના
મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તે સર્વ સગુણ ભક્તો છે.
જ્યારે આપ તો પ્રિયતમના પ્રાણેશરી છો, નિર્ગુણ
છો. આપને અત્યારે વિપ્રયોગ બાધા કરે છે, પરંતુ
પ્રિયતમ શ્રીરથામસુંહર આપની પાસે પધારી,
આપના સર્વ મનોરથો અવશ્ય પૂરા કરશે. (૯)

હરિરિહ વજયુવતી શતસંગે

રાગ-વસંત

હરિરિહ વજયુવતી શતસંગે
 વિલસતિ કરિણીગણવૃતવારણવર ઈવ વતિપતિમાનભંગે ॥ ૧૭ ॥
 વિભ્રમ સંભ્રમ લોહ વિલોચન સૂચિત સંચિત લાવમ્
 કાપિ દેગંચલ કુવલય નિકરૈશંચતિ તં કલરાવમ્ ॥ ૧૮ ॥
 ક્ષિપત રુચિ રુચિરતરાનન કમલમુદીક્ય હરે રતિકન્દમ્
 ચુરપતિ કાપિ નિતમ્ભવતી કરતલપૂત ચિખુકમમન્દમ્ ॥ ૧૯ ॥
 ઉદ્ભટભાવ વિભાવિત આપલ મોહન નિધુવન શાલી
 રમયતિ કામપિ ખીનધનસ્તન વિહ્લિલિત નવ વનમાલી ॥ ૨૦ ॥
 નિજપરિરમ્ભ કુતેલુ દુતમનિવીક્ય હરિં સવિલાસમ્
 કામપિ કાપિ ખલાદકરોદયે, કુતુકેન સહાસમ્ ॥ ૨૧ ॥
 કામપિ નીવીચન્દ વિમોહસ સંભ્રમ લલ્લત નયનામ
 રમયતિ સમ્પ્રતિ સુખુખિ ખલાદપિ કરતલપૂત નિલવસનામ્ ॥ ૨૨ ॥
 પ્રિયપરિરમ્ભ વિપુલ પુલકાવલિ દ્વિશુષિત સુલગ શરીરા
 ઉદ્ગાયતિ સખિ કાપિ સમં હરિણા રતિરણુધીરા ॥ ૨૩ ॥
 વિભ્રમ સંભ્રમ ગલદંચલ મલયાંચિત મંગમુદારમ્
 મરયતિ સસ્મિતમ્પિ વિરિમતમનસાં સુદશાં સવિકારમ્ ॥ ૨૪ ॥
 ચલતિ ક્યાપિ સમં સકરચ્છ મલસતરં સવિલાસમ્
 રાધે તવ પૂરયતુ મનોરથ સુહિતમિહં હરિરાસમ્ ॥ ૨૫ ॥

વેણુપર અમક-૧૨ : ઓગર-૧૪ : ૬૬

પૂર્વ ભૂમિકા :- ઉપરોક્ત અષ્ટપદી નવધનરયા-
 મતભાલ, શૂંગારકલ્પદ્રુમ સમા શ્રી વિકૃલનાથલ (શ્રી-
 શુસાંઈલ) રચિત છે. આપણા પુષ્ટિમાર્ગિય ખધા મંદિ-
 રોમાં તેમજ શ્રી કાકોરલની સેવા કરનાર વૈષ્ણવોના-
 ધરમાં મંગલાના દર્શન ખુલતી વખતે 'મંગલમ્ મંગ-
 લમ્ મજભૂમિ મંગલમ્' એ કીર્તન નિત્ય ગવાય છે.
 તેવીજ રીતે ઉપરોક્ત અષ્ટપદી વસંતપંચમીથી દાગણુ-
 સુદી અર્થાત્ કુલ્લોકાદરીના આગલા દિવસ સુધી નિત્ય
 રાજલોગના વસંતખેલ સરૂ થતાંજ ગવાય છે. ઉપરોક્ત
 અષ્ટપદીનો લાવ ઘણોજ ગહેરો, રહસ્યમય તેમજ રસેશ-
 શ્રી કુણ્ણની રસરૂપ લીલાતું અવગાહન કરનારા ભગવદ્-
 ભક્તો માટે હૃદયમાં ઉતારવા જેવો છે. ઘણા વર્ષ પહેલાં
 વહુણી સુધાના માસીકમાં કેઈ ભગવદીયે તેનો ગુજરાતી
 અનુવાદ છપાવેલો છે છતાં હાલમાં વસંતરૂત હોવાથી
 અને જેમના ઘરોમાં પુષ્ટિ પ્રણાલિકા અનુસાર ચત્ કિંચિત
 શ્રીની ટહેલ થતી હોય તેવાઓને ઉપરોક્ત કીર્તનનો
 ભાગ ઘણો જ લાભદાયી થશે. વસંતના ખેલના
 સમયે શ્રી રાધિકાલએ માન કર્યું છે, શ્રી કાકોરલ
 અનેક ભક્તો સાથે વસંત ખેલી રહ્યા છે. વસંત નામ:

કોળના ખેલ પરકીય ભાવસંપન્ન મજલલનાઓ માટે પરમ-
 ફલફૂલ છે કારણકે હી કોઈના દેખતાં નિઃશંકતાથી તેમ-
 જ પરમ આનંદપૂર્વક ચોતાના પ્રાણુવલ્લભ મજરાજ સાથે-
 ખેલી શકાય છે અને તેથીજ અષ્ટસખાઓ ગાય છે કે
 'સખ ફલફૂલ ફાગ' ચોતાના પ્રાણુશને આવી રીતે

અતુરાગભયાં મજલકતો સાથે ખેલતાં જોઈ સકલસિદ્ધિ
 સંપાદિકે, સકલકલાનિપુણ તદ્દપિ ભોરી જોવા શ્રી રાધિ-
 કાલ માન કરે છે તે જોઈ શ્રી ગુસાંઈલ ચંદ્રાવલી
 સ્વરૂપે અર્થાત્ સહચરી સ્વરૂપે શ્રી રાધિકાજીને માન
 ઊડવા વિનંતિ કરે છે.

ટીકા (મજલાપામાં) :-સહચરી કહે છે; હે રતિ-
 પતિમાનભાંગે નામ કામદેવકે માનકો ભાજન કરવેવારી
 હે શ્રી રાધે, દેખ, આ સમય હરિ જો સખકે દુઃખ હતાં
 શ્રી કૃષ્ણ, જો લુમ્હારે મન હતાં ભતાં હૈં મો, જેસે
 હસ્તીનીકે સંગમે ગજરાજ વિહાર કરે હૈં તેસે વિહાર
 નામ કિડા કરે હૈં. તહાં કોઈ શંકા કરે જો પ્રભુનકે
 વિહારમે' હસ્તીનકે વિહારકો દંટાંત કેસે ? તાકો સમા-
 ધાન મો હૈં જો હસ્તીનીકે ગુ'ડમે' જોકહી હસ્તી વિહાર
 કરે હૈં, ફેર જા વનમે' વિહાર કરે હૈં, તહાં દુસરો
 હસ્તી ન આશ શકે. કહાપિ આય જાય તો વિહાર કરતાં
 જોકે યશોદોત્સંગલાલિત શ્રી કૃષ્ણહી હૈં, તાતે' ગજરાજકે
 સમણકો દંટાંત હૈં-અખ આગે પદમે' વિહાર વણુન કરે હૈં.

વિભ્રમ ઇતિ-ગોપાંગનાકે યુથમે' કોઈ ગોપી અપને
 નેત્ર કટાક્ષ રૂપ કમલન કરકે શ્રી કૃષ્ણકો પૂજન કરે હૈં.
 તો સમય પ્રભુ કેસે શોભાયમાન હૈં જો ગોપાંગનાકે યુથમે'
 વિહારસંભરતે' અંચલનેત્રન કરકે સંચિતભાવકી સૂચના
 કરે હૈં જોર મધુર શબ્દ બોલે હૈં તાહી રસકો ઉદ્દોખ
 કરે હૈં. યામે' સાત્વિક સાત્વિક ભક્ત કે યુથમે' વિહાર

વણુન હૈં. કાહિતે' પૂજન સાત્વિક ધર્મ હૈં. અખ આગે
 પદમે' સાત્વિક રાજસ ભક્તનકે યુથમે' વિહાર વણુન કરે હૈં-

રિમતંતુચિ ઇતિ :-કોઈ ગોપાંગના નિત'ભવતી,
 નામ કટીકે પીછેકો ભાગ સુંદર હૈં જાકો, સો ગોપાંગના
 શ્રી કૃષ્ણકો મંહંદારયયુક્ત અતિસુંદર આનંદકંઠ મુખકમલ
 દેખકે અપને કરતે' અટિલ પ્રભુનકી ચીણુક ધરકે યુખન
 કરે હૈં. યામે' ભાવ-જેસે ભમર કમલપર બેઠકે રસપાન
 કરે હૈં તેસે અધરાચૂત મુખકમલકો રસપાન કરે હૈં તાતે'
 સાત્વિક રાજસ ભાર ડારે. રતિકો આનંદ જોકે હસ્તીકોહી
 હૈં તાતે' રસશાસ્ત્રમે' દંટાંત હસ્તીકો દેહે. સો રસશા-
 સ્ત્રીકો ભક્ત હૈં. આગે પદમે' સાત્વિક તામસ ભક્તકે
 યુથમે' વિહાર હૈં.

ઉદ્ભવભાવ ઇતિ :- ઉદ્ભવ કામભાવ કરકે જ્યારે
 લક્ષ્મણને મનહરણુને શ્રી કૃષ્ણ સો નિધુવનકે વિષે
 શોભાયમાન હોયકે કોઈ મળંગનાકે સંગ રમણુ કરે હે
 તોકે પીનધનસ્તનકે ઉપર મળરાજ કી વનમાલા વિકુલિત
 હોય હે, યહ લક્ષ્મણ સાત્વિક તામસ હે કાહિતેને રસકી
 પ્રકાશ્ટા-રમણુકે વિશે પ્રભુનકો નિમગ્ન કર લીયે હે,
 અખ આગે યદમે

નિઝપરિરંભ ઇતિ :- શ્રીકૃષ્ણ કોઈ મળંગનાકે
 આલિંગનકે સ્ત્રીયે દોરે પધારે હે તખ સો મળંગના
 વિલાસસંયુક્ત શ્રી મળરાજકો અપને સન્મુખ આલિંગનકે
 લીયે આવતે દેખકે દુસરી ગોપાંગના બલાત્કાર આગે

કરકે આપ પીછે છીયે હે, યા પ્રકાર કીતુક દેખકે શ્રી
 મળરાજ હાસ્યયુક્ત હોયે હે, યામે રાજસ રાજસ
 લક્ષ્મણકે અપને સન્મુખ પ્રભુનકો આવતે દેખકે રાજસ
 સાત્વિક લક્ષ્મણકે આગે કર લીયે હે, અખ આગે યદમે
 રાજસ-તામસ લક્ષ્મણકે યુથમે વિહાર વર્ણન હે-

કામપિનીવી ઇતિ :- સખી સહચરીને હે સો
 શ્રી સ્વામીનીલીલો કહે હે ! હે સુન્મુખિ રાધે ! શ્રી
 મળરાજ કોઈ ગોપાંગનાકી નીવી વિમોચન કરે હે તખ
 યો ગોપાંગના સંબ્રમતે લબ્ધત હોયકે તો સમય બલ
 કરીને અપને વસન પકરે હે-યા પ્રકાર પ્રભુ રમણુ કરે
 હે, યામે પ્રભુનીવી વિમોચન કરે હે સો તો રાજસભાવ
 હે જ્યારે વસન પકરે રાખનો સો તામસભાવ હે અખ આગેકે
 યદમે તામસ સાત્વિક લક્ષ્મણકે યુથમે વિહાર વર્ણન હે,

પ્રિયપરિરંભ ઇતિ :- હે સખી, કોઈ ગોપાંગના
 વતિસંબ્રમમેને ધીર હે સો અપને પ્રિય મળરાજકે
 આલિંગન કરકે શામાય હોયકે દ્વિગુણિત નામ હુની સુભગ
 સુંદર શરીરકી હોયકે પ્રભુનકે સંગ ઉચ્ચે સૂરતે ગાન કરે
 હે યામે વતિસંબ્રમ ધીરપનો હે સો તામસભાવ હે
 તામે ગાનને હે સો સાત્વિક ભાવ હે, અખ આગે
 યદમે તામસ રાજસ લક્ષ્મણકે યુથમે વિહાર વર્ણન હે

વિભ્રમ સંભ્રમ ઇતિ :- કોઈ મળંગના હર્ષી સો
 અતિ વિરમય મન હોયકે અપને સુંદર નેત્રકટાક્ષ કરકે
 શ્રી મળરાજકો દેખે હે, જા વિહારકે સંબ્રમતે ઉપરનાકી
 અંચલ નામ છેડા ગીથો બાયકે, જ્યારે યાંતન કરકે શ્રી-

અંખ અચિંત હે જ્યારે લક્ષ્મણને મનોરથ પૂરણુ કરવેમે
 ઉઠાર હે જ્યારે કામ વિકાર ભરે મંદ સુસ્થાન કરે હે
 એસે શ્રી કૃષ્ણકો લક્ષ્મણ દેખે હે યામે ભાવપ્રભુતકો દુસરે
 લક્ષ્મણકે રાજસ સાત્વિક લક્ષ્મણ જ્યારે રાજસ રાજસ
 લક્ષ્મણકે યુથમે વિહાર હે.

